

RÁKOSI JENŐ KULTUSZA

Rákosi Jenő – mint ismert – az Osztrák–Magyar Monarchia sikeres hírlapírója, sajtófejedelme és színházi embere volt: nemességet kapott, a főrendiház tagja és az Írók és Hírlapírók Otthon Körének elnöke, a „Magyarország vármegyéi és városai” sorozat állandó munkatársai központi bizottságának elnöke lett, színműveit kiadták és játszották, lapja, a *Budapesti Hírlap* pedig igazi „nagyhatalom” volt, amely komoly szerepet vitt a politikai és az irodalompolitikai küzdelemben. Ám pontosan (irodalom)politikai szerepvállalásai, például *Ady Endre* és a *Nyugat* című folyóirat elleni fellépése miatt, vagy azért, mert – ezzel összefüggésben – az első világháború alatt a végletekig „pacifizmusellenes” volt, rajongóinak és támadóinak tábora egyaránt jelentősnek mondható. Ugyanakkor határozott irodalmi álláspontja növelte személyének jelentőségét és emlékezetessé is tette: már 1915-ben megjelent *Szirbik Antal* könyve, „A legmodernebb aesthetika, a régi és az újmódi költészet: Rákosi Jenő, Ady Endre és táboraik a fiziológia szögéből nézve”, 1940-ben pedig Debrecenben kiadták „Az Ady–Rákosi vita: egy irodalmi per aktái 1915–1916-ból” című dokumentumgyűjteményt. Mindez azért fontos, mert az elmúlt évtizedekben ábrázolását ez ellentét határozta meg – valamint a harmincmillió magyar ismert jelszava.

Rákosi Jenő azonban 1919 után igazi „sztár”, „szimbólum” lett, aki köré élete utolsó évtizedében majd halála után néhány évig kultuszt építettek. A kritikai megjegyzések száma és aránya ekkor lecsökkent, kisszámú és mérsékelt kritikusa (kivéve azokat a szélsőjobboldali politikusokat, aki majd az 1930-as évek legvégén újra próbálkozhattak a „valódi ellenforradalom” megvalósításával) pedig minden alkalommal elismerte *Rákosi* személyes nagyságát. Személye – túlzás és irónia nélkül állítható – az ő szemükben is megnemesedett. Jól mutatják ezt az általános elfogadottságtól a rajongásig terjedő vélemények, amelyeket a halálakor fogalmaztak meg. Egyrészt azért, mert ez a pillanat csak „elméletileg” nem alkalmas a kritikai értékelésre, másrészt azért, mert önmagában az a tény is figyelemreméltó, hogy a legkülönbözőbb pártállású és fölfogású lapok, személyek nekrológiáiról, részvétnyilvánításairól van szó. A *Nyugat* például egy számon belül három írással búcsúztatta. *Schöpflin Aladár* így írt róla: „A forradalom utáni ellenforradalmi zűrzavarban neki is, mint mindenkinek, revideálni kellett egész eszmevilágát, a roppant atmoszféraváltozásban nem maradhatott ő sem a háború előtti pozícióban. S ekkor csodálatraméltó látványban volt részünk. A 80-ik

felé járó öreg ember az elsők között volt, akik az ellenforradalom zűrzavarában tájékozódtak s jóformán az első naptól kezdve az egyedül helyes pozícióba lépett. [...] Ez utóbbi években népszerűsége szinte példátlan, a Kossuthéval vetekszik, írása a közérzés egyetemének kifejezője. Így távozott a hadszíntérről az örök nyugalomba, egy nagy eszme glóriájától körül sugárzottan. Szép pályájának befejezése volt a legszebb.” *Feleky Géza* is az 1919 utáni szerepét hangsúlyozta: „Tessék végiggondolni: mi történt volna, vagy mi történhetett volna 1919 vége és 1922 között, ha *Rákosi* és *Apponyi* nem veszik fel a harcot a véres hullámok ellen.

Voltak, akik mosolyogtak a Rákosi-ünnepések végeláthatatlan sorozatán. De bizonyára senki nem mosolygott azok közül, akik részt vettek *Rákosi Jenő* első ünneplésén „in illo tempore”. *Apponyi Albert* volt az ünnepi szónok és nyolc vagy kilenc év után is él még emlékezetemben két mondata. *Elvész ez a nemzet, ha az összeomlás és a forradalmak megpróbáltatásaiból nem vezet le mást, mint a megtorlás gondolatát* [...] a másik mondat így hangozhatott: *Ha két öregember, akik ott állottunk a tegnap Magyarországnak megalapozásánál, nem esik kétségbe, akkor senkinek sincsen joga kétségbeesni...* Válaszában *Rákosi Jenő* először kalapálta ki ezeket a nagy szavakat: *Most pedig a magyarság lelki integritását kell visszaállítani, mert amíg ez nem történt meg, addig hiába minden.*” A *Népszava* így írt róla, a „kitűnő újságíróról”, aki „egész újságíró-nemzedékeket nevelt föl” 1929. február 9-i számában: „Nem a mi sorainkból került ki ez a bölcs aggastyán, sőt nem is állt közel hozzánk. *De ritka egészember volt, aki meggyőződéssel áll vagy bukik.*” A túlolddali *Új Nemzedék* többek között azt közölte, hogy „a magyar újságírás mentora meghalt [...] a halál hatása érezhető a társadalom minden rétegében.” *Rákosi* halálhírének vételekor a kormány úgy döntött, hogy az „ország halottja”, és állampénzen temetik el. *Horthy Miklós* kormányzó, *Bethlen István* miniszterelnök, a kabinet több tagja, *Serédi Jusztinián* hercegprímás, *József* és *Albrecht* főherceg egyaránt részvétáviratot küldött a családnak. A temetést követően Budapesten megnyílt a „*Rákosi Jenő* művészi hagyatéka” című kiállítás.

A közvetlen gyász időszaka – hangsúlyozza *Tverdota György* a „Komor föltámadás titka. A József Attila kultusz születése” című könyvében – nem alkalmas a „köztes beszédmód kialakítására, amely ugyan a kegyelet keretei között marad, de helyet szorít a józanabb, kritikaibb, távolságtartóbb ítéletek megfogalmazásának”. Ezért nem jelenthet meglepetést, hogy a szerkesztő *Márkus Miksa*, aki a Magyar Újságírók Egyesületének elnöke volt, február 8-án így sóhajtott: „Meghalt a mi jó apánk, *Rákosi Jenő!*”. És az sem, hogy az író *Harsányi Zsolt* február 17-i kijelentette: „*Rákosi* tollával a lelkekbe írt [...] ezt [...] hordjuk lelkünkben gyermekkorunktól”. És abban sincs – első látásra – semmi meglepő, hogy a temetésen beszélő *Klebensberg Kunó* fel-

rajzolta a magyar sajtó „nagy vonulatát”, ami előadásában a három nagy publicistát jelentett: *Kossuth Lajost*, *Kemény Zsigmondot* és *Rákosi Jenőt*.

És a „Rákosi Jenő élete és művei” című dekoratív emlékalbum vagy a „Rákosi Jenő, a publicista” című kötet 1930-as megjelenésekor sem jött el a „köztes beszéd” ideje. Az utóbbi kiadványról meg is jegyezte *Schöpflin Aladár* a *Nyugatban*: „Az ilyen abszolút magasztalásnak az a következménye, hogy Rákosi publicisztikai alakja a körvonalak nélkül szétfoszlik, mint a túlzott fénybe állított tárgy.”

Az 1933-as Rákosi–Apponyi-emlékünnepe szónoka még mindig így fogalmazott: a politikai idealizmus és a politikai etika gondolatával, „ha semmit sem produkáltak volna egész életükben, [akkor is] örök időkre emléket állítottak volna a magyar közéleti géniusznak. Kérem az Istent, hogy Rákosi Jenőnek tüzes fajszeretete, politikai idealizmusának és etikájának a gondolata hasson át mindnyájunkat.”

*

Rákosi Jenő azért volt alkalmas arra, hogy köréje kultusz épüljön, mert tevékenysége három területet is kínált az azonosulásra: a *Budapesti Hírlapban*, majd a *Pesti Hírlapban* vezető publicistája volt a revizionista gondolatnak/mozgalomnak, akinek hitelességét erősítette, hogy a nacionalista programot már jóval Trianon és a világháború előtt meghirdette. *Lord Rothermere* fellépése és a vele való szoros kapcsolat nyomán jelentősége még tovább nőtt, részben azért is, mert a *Pesti Hírlap* kiadója, *Légrády Ottó* hajlandó volt erre a célra komoly összeget áldozni. *Zeidler Miklós* „A magyar irredenta kultusz a két világháború között” című könyve nyomán fogalmazhatunk úgy is, hogy *Rákosi – Herczeg Ferenc* mellett – az irredenta kultusz egyik „harcosa” volt (e kultusz „hőse” volt *Apponyi Albert* és *Endresz György* pilóta, vezére *Horthy* és *Bethlen*).

A Rákosi-kultusz és az irredenta kultusz tehát összeforrt. Ennek megfelelően az 1931-ben a New York Palotával szemben felállított szobra a „revizionista mozgalom dicsőségét” hirdette: a talapzaton a „Trianontól elgyötört Rákosi Jenő áll” (írta *Kisfaludi-Stróbl Zsigmond* alkotásának kritikusa), a két dombormű egyikén, a „Helyet Magyarországnak a nap alatt!” címűn, *Lord Rothermere*-rel együtt szerepel. A lord és *Rákosi* kezét fognak, a lord a napra mutat, a bal alsó sarokban egy anya karjában tartja gyermekét, és mindketten az angol revizionistára néznek fel.

Apponyi Albert 1933. február 7-én, egy nap híján négy évvel *Rákosi* után halt meg: természetesnek tűnik, hogy ettől kezdve közös Apponyi–Rákosi-emlékünnepeket is szerveztek. Természetesnek tűnik azért is, mert azt a tényt, hogy *Rákosi* temetésén a „grand old man” megjelent, a korabeli napi-

lapok egyaránt úgy értelmezték: a revizionizmus egyik apostola búcsúzik a másiktól. A *Pesti Hírlap* előadásában: ők ketten örökifjak voltak, akik egymással versengve próbáltak minél többet tenni a hazáért.

A temetés után öt nappal *Apponyi* tartotta az Otthon Kör Rákosi-ünnepén a szónoklatot. Azt mondta: *Rákosi Jenő*ben „a magyar hírlapírás csúcspontjára jutott, mert politikai jelentősége mellett irodalmi értéket is képviselt”.

A Rákosi-kultusz másik oka, és e kultusz másik területe, *Rákosi Jenő* jelentős újságírói és lapkiadói tevékenysége volt.

Rákosi a dualizmus korának és az 1920-as évtizednek egyaránt nagyhatású publicistája volt. Kiadóként legnagyobb sikerének a *Budapesti Hírlapot* tekintették, amely lap idővel (*Tisza István* révén) a kormány fennhatósága alá került: 1921-től *Bethlen István* élni is kívánt ezzel a lehetőséggel, és ezért bizalmi embere *Rákosi* cikkeinek „revizoraként” lépett fel – ő meg e revíziók miatt elhagyta a *Budapesti Hírlapot*, s a *Pesti Hírlap* kötelékébe lépett. *Rákosi* ugyanis „rendőrállamnak” tartotta a kiépült politikai rendszert, cikkezett a „hamis keresztény kurzus” ellen és liberális alapról bírálta azt. Jól mutatja ezt az 1926-os „Emlékezések” című kötethez készített *Klebelsberg Kuno* előszó, amelyben a miniszter arról írt: *Rákosi* nem vonta le 1918–1919 eseményeiből a megfelelő tanulságot, és helyesnek az 1867-es liberálizmushoz való visszatérést tartotta – szemben a *Bethlen*-kormánnyal. Az 1930-as *Rákosi*-emlékalbum egyik szerzője, *Hegedűs Lóránt* rajongó értékelésében pedig azt írta: míg mások öreg korukra konzervatívok lesznek, *Rákosi* éppen ellenkezőleg: konzervatívból vált liberálissá – egy antiliberalis korszakban. Ahogy a *Népszava* cikkírója fogalmazott: úgy tűnhetett, mintha a rendszer baloldali ellenfele lett volna, holott nem ő változott, „csak az ország társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak nagy forgó színpada fordult egyet”.

A kormány azonban – népszerűsége miatt – nyíltan nem kívánt fellépni vele szemben, sőt *Klebelsberg* minden jeles alkalommal (így például 1922-ben, 80. születésnapján) képviselte is a kabinetet. Másfelől viszont amikor 1930-ban felmerült, hogy *Rákosi Jenő*nek szobrot kellene állítani a szegedi fogadalmi templomban, *Klebelsberg* azt mondta az országgyűlésben: ugyan „a magyar publicisztikában előkelő helye van, de úgy gondoltuk, hogy [ehhez] bizonyos időnek kell eltelni a halál után”. Amit a *Népszava* úgy kommentált: ez „Nagyon természetes. [...] Még a feledés pora nem temette be azokat a cikkeket, amikben *Rákosi Jenő* a kurzusnak kellemetlenkedett”.

Politikai meggyőződése és szerepvállalása, illetve „lelki integritása” miatt *Rákosi Jenő*t az 1920-as években a szociáldemokrata és a liberális lapok mellett a *Nyugat* szerzői is „sokra tartották” (bár ez nem jelentett rajongást), ami a folyóirat korabeli cikkeiben érződött is. (Nem véletlenül írták a fajvé-

dők – akik életében egyedülként léptek fel ellene –, hogy azok a lapok, amelyek korábban ezerszer szapulták őt, most ezerszer dicsérik.)

A folyóirat szerzői már korábban is elismerték *Rákosi* bizonyos erényeit, bár ebben nem mindig volt köszönet. *Fenyő Miksa* azt írta például: „Rákosi Jenő bírálati is telve vannak elfogultsággal, meg nem értéssel, értéktelen értékelésekkel, de azokban legalább temperamentum van, azokban politikai hit van, azokon megérik, hogy valaki, aki írta”. Viszont újságíróként (általában) becsülték. *Halász Imre* 1910-ben azt írta, hogy ő „még ma is díszé” az újságírásnak, *Ignotus* pedig azon sajnálkozott 1917-ben, hogy „újságírói ifiuraink közt is legkülönb, legtehetségesebb, legfrissebb és legmanapibb újságírónk [...] még mindig Rákosi Jenő”.

1919 után ez a kettősség kevésbé nyilvánult meg a *Nyugatban*. *Kosztolányi Dezső* 1920-ban, *Rákosi* írói munkássága félévszázados fordulójára írt esszéjét így kezdte: „A »Nyugat«, melynek megindulása óta szívós és nem baráti ellenfele volt, szót kér ez alkalommal, mert a folyóiratnak, mely az irodalom hitével indult, s az értékek tiszteletét hirdette, kötelessége és jussa megállapodni előtte. [...] Nézzük őt, ki ura vitázó prózánkknak, mestere a vívásnak – melyben a szúrás is meg van engedve –, csodáljuk, milyen élesre köszörülte a kardot, mellyel hadakozott, mennyire megedzette fegyvereit, s egy életmunka láttán elfog minket, az írás munkásait, a szakmabeli bámulat, a céhbéli lelkesedés és a szerszámok tökéletességét figyelve egy pillanatra arról is elfeledkezünk, hogy társaink közül éppen a legnagyobbak és legtisztábbak felé suhintott velük a viadal során.” *Ignotus* négy évvel későbbi, „Apponyi és Rákosi” című írásában pedig azt írta: „Rákosi világéletében ösztönember volt [...] ezért tudta mindig megcsinálni és elérni, amit akart, ha nem is volt mindig olyan igaza, mint Apponyinak majd mindig, ha nem sokszor volt oly megejtő figura, mint Apponyi mindig. Rákosi sokat ártott is, nem csupán használt [...] Apponyi se nem ártott, se nem használt, csak jól esett.

Ez volt a két férfiú képe körülbelül 1917-ig. [...]

Ma azonban – istenem, mindenkinek, akinek valami köze van a magyarsághoz, minden nap tízszer hálát kel adnia az Istennek, hogy ez a drága két öreg még él. Mert életüknek, egészségüknek, nívójuknak ténye olyan nemzeti kincs, mely, ha az idő öfelleltük is betelik egyszer, irtózatosan pótolhatatlan lesz.”

*

A Rákosi-kultuszt a revizionista mozgalom hívein, illetve a Bethlenszisztem liberális és demokrata opponensein kívül az újságíró-szervezetek vezetői ápolták. Ábrázolásukban *Rákosi Jenő* a meggyőződéséért mindig

harcoló, soha meg nem alkuvó zszurnaliszta volt, aki a sajtószabadság mellett 1919-ben és utána is kiállt, és aki „végigcsinálta” a magyar sajtó modernizációját – ami a *Sebestyén Arnold* felett tartott 1933-as emlékbeszédben *Rákosi* és mások „nagy hagyományaként” szerepelt.

Rákosi Jenő kultusza ebben az összefüggésben az újságíró-társadalom összetartozás-érzésének, csoporttudatának volt egy eszköze. Azért lett kitüntetett szereplője a magyarországi újságíró-társadalomnak, mert „miközben” nemzeti elkötelezettsége megkérdőjelezhetetlen volt, a sajtószabadságnak „is” híve maradt. Ezért nevezték el a visegrádi újságíró-üdült még életében *Rákosi Jenőről*, ezért tartottak az 1930-as években Rákosi-emlékünnepeleket, jelentették meg az életművét földicsérő könyveket és ezért kapott az újságíró-társadalom identitásépítése során kiemelt szerepet (*Kossuth* és *Jókai* mellett), és ezért borították koporsóját a Jókai-lepellel. Ezt a törekvést fejezik ki *Sziklay János*nak, az Otthon Kör alelnökének 1929-es szavai is: „A magyar hírlapírásnak Rákosi Jenő legkimagaslóbb fényessége [...] neve a magyar hírlapírodalomban olyan mély nyomot hagyott, hogy azon kell haladni minden ambiciózus, minden becsületes szándékú, nemzeti érzésű hírlapírónak.”

Természetesen nem minden újságíró és nem mindenki csatlakozott ehhez a kultuszhoz: azok a szélsőjobbaldaliak, akik *Rákosinak* nem tudták megbocsátani, hogy szembeszállt az antiszemita hullámmal (1920-ban például „A zsidókérdésről” címmel röpiratot írt, *Szabó Dezső* és *Kosztolányi* ekkori ajánlatát egy keresztény írószervezet alapítására visszautasította), illetve akik nehezményezték liberális álláspontját, azok vagy elfeledkeztek *Rákosi* pályájának egy-egy állomásáról, vagy valamilyen formában kifejezték ellenszenvüket. Kezdjük ez utóbbival! 1933-ban megjelent *Schiller Józseftől* az „Egy magántitkár feljegyzései” című kötet, amely *Rákosit* a kultusz „előírásainak” megfelelően ábrázolta. E kötet kapcsán *Bangha Béla Magyar Kultúra* című folyóiratában az szerepelt: „a nagy újságíró emlékének a zsidófiúval való szeretlen barátkozás bizony szomorú és kellemetlen eszmefuttatásokat rögzített meg”. (Ezzel szemben a *Supka Géza* szerkesztésében megjelent *Literatúrában* – amely többek között az Írók Gazdasági Egyesületének volt a lapja – azt írták: „Schiller dr. nem az az ember, aki szordínót tegyen a szájára, ha úgy véli, hogy elmondandójával plasztikusabbá, keményebbé faraghatja a Rákosiról készülő szobrát”.)

Ami *Rákosi* pályájának értékelését illeti, itt az 1945 előtt ismert, majd méltán elfeledett irodalomtörténészre, *Pintér Jenőre* utalnék, aki róla csupán mint az „előkelően szerkesztett konzervatív-nacionalista” *Budapesti Hírlap* 19. század végén tevékeny publicistájáról emlékezett meg. *Pintér* a halála után, 1943-ban megjelent „A magyar irodalom a XX. század első harmadában” című (8.) kötetben csak annyit írt *Rákosiról*, hogy „pályájának nagyobb

fele a tizenkilencedik századra esik”. (Igaz, a 7. kötetben ő is felrajzolta a Kossuth–Kemény–Rákosi-hármaszt).

A Rákosi-kultuszhoz azonban ettől függetlenül ellentétes irányultságú csoportok, különböző fölfogású emberek csatlakozhattak: emiatt történt, hogy halálakor a Magyar Fasiszta Párt, a Demokrata Kör és Cobden Szövetség egyaránt megrendülését fejezte ki. És emiatt történt, hogy ugyanekkor a *Pesti Hírlap* „Rákosi Jenő az igazi felsőházban” címmel közölt rajzot Rákosi és Szent Péter „találkozásáról” – arra utalva, hogy bár a főrendiházban Rákosi képviselte az újságírókat, a felsőházba nem őt, hanem *Hoitsy Pált*, majd *Vészi Józsefet* nevezte ki a kormányzó. Rákosi hívei ugyanis egymás ellen is felhasználták ezt a kultuszt.

*

A Rákosi-kultusznak (pontosabban ápolásának) még kiüresedése előtt vége lett. Az 1930-as, 1940-es évek fordulóján politikai szerephez jutottak azok is, akik 1919 és 1922 között hiába próbálkoztak sikerre vinni az ellenforradalmat. A *Kolosváry-Borcsa Mihály* által vezetett sajtókamara által kívánt újságíróképhez nem illeszkedett az 1919 utáni *Rákosi Jenő*. A revíziós sikerek és a háborúba lépést követően, születésének 100. évfordulóján, 1942 novemberében már nem tartottak hivatalos emlékünnepeket. Míg halálakor és szobrának felavatásakor szinte minden lap megemlékezett róla (az *Új Nemzedék* 1929-ben különszámban), ekkor már csak elvétve. A *Pesti Hírlap* két nagyobb írást is közölt róla, amelyekből az „derül ki”: *Rákosi Jenő*, aki pályáját a sajtó elnyomása idején kezdte, „nem találná a helyét” egy „ugyanilyen” korszakban. *Rákosi* újságírói képességeit a fiatalok nem örökölték meg, így „hagyatéka elkallódott” – írta *Szüllő Géza*.

Kérdés azonban, hogy lehet-e Rákosi-kultuszról beszélni – többek között azért is, mert a *Horthyról* elnevezett korszakban „mindenkinek” a nevét felhasználták ilyen célra (például volt ekkor Apponyi Albert Társaság, Apponyi-serleg, Apponyi-szobor, Apponyi-emléktábla, vagy Móra Ferenc Társaság is, amely Móra-emlékünnepeket szervezett). Ráadásul *Rákosi* pályáját sokan kritikával szemlélték – például azok is, akik 1919 utáni tevékenysége miatt hódoltak neki, lévén ők az 1919 előtti munkássága kapcsán hajdani fenntartásaikról is megemlékeztek.

Viszont Balatonalmádiban már 1930-ban Rákosi-emlékpadot állítottak fel (*Rákosi* és *Rothermere* portréjával), 1931-ben szobrot kapott, majd Nagy-Budapest területén két teret és öt utcát neveztek el róla, valamint megalapították az újságírók 1000 pengős Rákosi-díját, *László Fülöp* megfestette portréját, könyveket jelentettek meg róla, és sokáig megemlékeztek haláláról. Azokra, akik ezt tették, pedig illik *Dávidházi Péter* „Isten másodszülöttje”.

A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza” című könyvének meghatározása. „*A kultusz mint beállítódás* bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindenkülfölötti tisztelete, tehát teljes és mértéket nem ismerő odaadás, mely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól eleve felmenti; *mint szokásrend* szentnek tekintett helyek fölkereséséből, ereklyék gyűjtéséből, szövegek áhítatos gondozásából, szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételből [...] áll; *mint nyelvhasználat* [...] túlnyomórészt olyan (magasztaló) kijelentésekben ölt testet, melyeket sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet [...]”. Ráadásul a „Rákosi-szekta” tagjai: a revizionisták, a liberálisok és az újságírók, önmagukat – is – ünneplhették az ő személyét felhasználva, illetve a liberálisok és az újságírók ezen keresztül is próbálták pozíciójukat megerősíteni.

*